

“МАНАС” ЭПОСУНДАГЫ “УЛУУ КӨЧТҮН” МААНИСИ

Калчакеева А.К. ЖАМУнун аспиранты,

Аннотация: Илимий макалада “Манас” эпосундагы “Улуу Көч” жөнүндө сөз болот. Мында негизинен элдин Алтайдан Ала-Тоого көчүү сунушу чагылдырылып, байыркы кыргыз мамлекеттүүлүгүн калыбына келтирүү, калктын Ата-Тоого жайгашуу идеясы жатат.

Негизги сөздөр: Манас, Ала-Тоо, Алтай, Сагымбай, “Улуу Көч”, Теңир Тоо, Кашкаар, Евразия

ЗНАЧЕНИЕ «ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕНИЯ НАРОДОВ» В ЭПОСЕ «МАНАС»

Калчакеева А.К. аспирант ЖАГУ

Аннотация: О Великом переселении в эпосе “Манас” отражается переселения кыргызов с Алтая на Ала-Тоо. Главным стержнем и идей являются восстановление древнего кыргызского государства и оседание на землях Ала-Тоо.

Ключевые слова: Манас, Ала-Тоо, Алтай, Сагымбай, “Великое Переселение”, Теңир Тоо, Кашкаар, Евразия.

THE MEANING OF THE "GREAT MIGRATION OF NATIONS" IN THE EPIC "MANAS"

Kalchakeeva A.K. postgraduate student of JASU

Abstract: The article talks about the Great Migration in the epic “Manas”, the proposal to move from Altai to Ala-Too is reflected, and the idea of restoring the ancient Kyrgyz statehood and settling in Ata-Too is reflected in the article.

Keywords: Manas, Ala-Too, Altai, Sagymbai, Great Migration, Tenir-Too, Kashkar, Eurasia

Көчмөндүк мадизм грек сөзүнөн алганда “nomas”, “nomadus” көчүү, көчүп жүрүү дегенди билдирип, калк тиричилигинин малчылык менен байланышкан турмуш образынын өзгөчө формасы десек болот. Көчмөн элдик турмуш б.з.ч II-миң жылдыктын аягы, I-миң жылдыктын башында Евразиянын аймагында жашаган элдер, уруулардын көчмөн малчылыкка өтүшүнө байланыштуу, көчмөндүк пайда болгон. Борбор Азияда жашаган элдер, кыргыздар байыркы көчмөн калктардын бири болуп саналат. Бул багытта көптөгөн тарыхчы окумуштуулар илимий изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн. “Манас” эпосундагы “Улуу көчтүн” маанисин чечмелесек: Манастын сунушу менен кыргыздардын өз жерине Алтайдан Ала-Тоого көчүүсү, Мекенди сүйүү, элдин ата-бабадан калган өз жерине, отурукташуу идеясынын ишке ашышы экендигин билдирет. Ошентип, Манастын эли Алтайга кайткандан кийин Манас төгөрөктүн төрт бурчуна кабар берип, ата-бабадан калган Анжыян менен Алайдын ыйык экендигинин маани-маңызын чечмелейт. Сагымбай Орозбаковдун вариантында (С.О. Бишкек-1995,3,10) Жакыптын Алтайдан Ала-тоого көчүү сунушу мындайча берилет:

“Алтайдан көчүп алсак- дейм,
Анжыян жакка барсак –дейм”¹.

Кыргыздардын Алтайдан Ала-Тоого көчүүсү башка көчтөргө салыштырмалуу эпостун сюжеттик линиясында өзгөчө мааниге ээ. Аталган вариантты сүрөттөөлөрүндө көчмөн кыргыздардын бир бөлүгү Теңир тоодо, бир бөлүгү чыгыш туркстанда, бир бөлүгү Алтайда жана Миң Сууда жашап калгандыгы VI-VIII- кылымдардагы жазмаларда тастыкталган. Өз учурунда Енисейде кыргыздар чакан мамлекет түзүп, Теңир –Тоодо калган туугандары менен мамилеси үзүл - кесил болгондугу маалым. Ал эми 840- жылы

негизделген Улуу кыргыз державасынын мезгилинде Түштүк сибирлик кыргыздар этап-этабы менен Теңир – тоого жер которушуп XV-XIX- кылымдарда толук олтурукташкан. Негизи, “Улуу көчтүн” башаты Теңир Тоодон башталат. Академик Василий Владимирович Бартольддун кыргыз тарыхына зор эмгек сиңирген илимпоз Анын 1927-жылы жазган “Кыргыздар. Тарыхый очерк” деген эмгегинде бул тууралуу далилдүү өз пикирин билдиргени бар. Негизи, Ороздунун тогуз уулу калмак кытайдын запкысынан жер кезип, туш тарапка чачырап, жер которушканы тууралуу сүрөттөөлөр буга далил. Мына ушундай “Улуу Көчтүн” көп кырдуу чагылдырылышы белгилүү манасчы Багыш Сазановдун вариантында да элестүү чагылдырылганы төмөндөгүчө сыпатталганын байкайбыз.

“Түп атаңдын элине,
Самаркандын жерине,
Сан мусулман элине,
Мындан көчүп кеткенин,
Самарканга жеткенин» (Б. С. Бишкек 2017: 132, 149)

Ал эми Сагымбай Орозбаковдун вариантында Манас эки күн элин көндүрүп, элүүдөй жылкы сойдуруп, сыйын көрсөткөн соң, жолго чыгуу үчүн камынууга беш күн убакыт берип, элди көчтү улантууга мындайча чакырык таштаганын көрөбүз:

“Тарагын- деди көпчүлүк,
Так беш күндө калганын,
Уй- малыңдан айрылып,
Үстүнө түшөөр көп түлүк”, (С.О. Бишкек-2017. 58)

Ошентип, баатырлардын жер которуп көчүү туралуу көптөгөн сунуштарынан улам эл жолго чыгаарда бата тилеп, курмандык чалынып, жүрүшкө жараксыздарды үйүңөргө баргыла деп мындайча кайрылат:

“Көксө болгон каарысы,
Көрүп туруп барысын,
Эбегей жарак майтарды,
Эки жүз миңди кайтарды”.

Белгилүү манасчы Молдобасан Сазановдун вариантында да “Улуу көчтү” улаарда эл бири-бири менен кол алышып көрүшүп, кыз-келиндер жүздөрүнөн сүйүшүп ынтымактуу коштошуу жөрөлгөлөрү төмөндөгүдөй ыр-саптар менен мүнөздөлөт:

“Алтындан уртук жамынып,
Алтындан жабдык салынып,
Кыздары кырка бир өндөй,
Көчмөк болдук камынып” (М.С. Б-2017-ж. 17-145, 177-беттер)

Биз талдап жаткан “Манас” эпосунун аталган варианттарында манасчылардын ар бири өздөрүнүн ой туюмуна, манасчылык, шык-жөндөмүнө жараша “Улуу Көчтүн” жүрүшүн жугумдуу, поэтикалык боёктор аркылуу сыпаттаганы байкалганын көрөбүз. Эл журт болжогон жерине аман эсен жетип алуу учун, ат жабдыктарына өзгөчө көңүл бурушкан. Көчтүн жүрүшүндө колуна курал алган эр азаматтар, көчтү айланып, сактыкты сактап ар кандай душмандардын сырттан келип тоноп кетүүсүнөн коргогон. Мисалы: манасчы Молдобасан Мусулманкуловдо эр азаматтардын көчкө болгон мамилесин төмөндөгүдөй сүрөттөйт:

“Азаматтын баарысын,
Көчтү көздөй жандатып”. (176)

Окуянын жүрүшүндө Алтайдан Ала-Тоого карай көчүп келе жаткан калың элди Кашкар ханы Алахун токтотмок болот. Манас Кашкарда тогуз ай туруп Алахундун ордуна иниси Акматбекти хан шайлап, андан ары “Улуу Көч” жолун улайт, (Кашкар бүгүнкү күндө Чыгыш Түркстан Синьзян-уйгур автономиясында жайгашкан.) Негизи көчмөн кыргыздардын жер которуудагы иш-аракеттеринде эл агылып көчүп келгенде, же сапардан

кайтканда, жергиликтүү эл көчмөндөрдү чын дилден тосуп алып, атайын садага чабылып, той берилген. “Улуу Көчтө” Манастын келээрин уккан Көкөтайдын аны утурлай тосуп алганы өзгөчө сыпатталат:

“Эки жүз миң адамын,
Эр Көкөтай алыптыр,
“Өз тууганым келет”–деп,
Манасты тосуп алыптыр,
Баркын мурун угуптур”
“Көчүп барды Алайга,
Даңкы кетти далайга”.

(С. О. Бишкек-2014-ж, 8-9: 508-бет)

Көчүп келген калкты, Манасты жергиликтүү калк тосуп алып сый-урмат көрсөтөт. Кыргыздардын Алтайдан Ала-Тоого көчүүсү жөнүндөгү окуялар манасчылардын варианттарындагы сюжеттик сүрөттөөлөрүндө көп кырдуу сыпатталганын көрөбүз. Чындыгында бул окуялар кыргыз Мамлекетинин 840-46-жылдарда уйгур Каганатын кыйратып, Улуу Кыргыз дөөлөтүн түзүшү, анын аскерий жактан күчөшү жана кыргыз каганатынын таасири менен журт башчыларынын Улуу Талаадагы жортуулдары, кыргыз урууларынын Теңир-Тоого карай жер которуулары менен тастыкталып турат.

Жер которуу жана байыркы Кыргыз мамлекетин калыбына келтирүү процесси эпостогу Манас баатырдын ишмердигине топтолгон. Реалдуу тарыхта болсо, бул жер которуулар IX кылымдан XIII кылымга чейин созулган. Анда кыргыздардын Улуу Кыргыз дөөлөтүндөгү жер которуулары, Карахандар доорунда азыркы мекенинде отурукташа башташы, Энесайлык кыргыздардын көпчүлүгүнүн кидандар, наймандар жана Чыңгыз хандын монголдору менен бирге Теңир-Тоого келиши, андан кийинки чингизиддердин, тимуриддердин, Моголистандын доорлорундагы тынымсыз мамлекеттикти түзүүгө болгон аракеттер, XVI кылымда Мухаммед Кыргыздын чакан мамлекеттиги жана калмактарды акыркы жолу 1758-60-жылдарда биротоло Кыргызстандан сүрүп чыгып, азыркы Кыргызстанга, Чыгыш Түркстан чөлкөмдөрүнө кыргыздардын биротоло жайгашышы менен аяктаган.

Манас эпосундагы окуялар реалдуу тарыхта биздин заманга чейинки III - кылымдан биздин замандын XVIII к. чейинки тарыхый окуяларды чагылдырып турат. Анын өзөгүндө жоголгон байыркы кыргыз Мамлекеттүүлүгүн калыбына келтирүү жана Ала-Тоого жайгашуу идеясы жатат.

Колдонулган адабияттар:

1. Манастын сюжеттик тематикалык көрсөткүчү Бишкек-1995., С.О. 3,10
2. В.В Бартольд «Кыргыздар.Тарыхый очерк» Ф-1980ж
3. Манастын сюжеттик тематикалык көрсөткүчү, Бишкек-2017., Б. С. 132, 149
4. Манастын сюжеттик тематикалык көрсөткүчү, Бишкек-2017., С.О.58
5. Манастын сюжеттик тематикалык көрсөткүчү, Бишкек-2017-ж., М.С.17-145, 177-беттер
6. Манастын сюжеттик тематикалык көрсөткүчү, Бишкек-2017., Б.С., 176
7. Манастын сюжеттик тематикалык көрсөткүчү, Бишкек-2017., С.О., Б-2014-ж, 8-9: 508-бет
8. Калчекеев К.Б., Шерипбаев А., Келдибаева Р. “Эр Табылды” эпосунун сюжеттик өзгөчөлүктөрү, ЖАМУнун жарчысы 2021-жыл №3 (48) 78-бет
9. Жапаралиева Н.Ж. Жогорку окуу жайларда “Манас таануу” дисциплинасынын мазмуну жана компетенттүүлүккө негиздеп окутуу, ЖАМУнун жарчысы 2021-жыл №3(48)142-бет
10. Мусаев С.Ж. К.Тыныстанов жана “Манас” эпосу боюнча биринчи конференция (1935-Ж.), ЖАМУнун жарчысы 2021-жыл №3 (48) 13-бет